

Jamila Shaikat

Classification of Hadith Literature

(Hadis literatürünün Sınıflandırılması)

Islamic Studies, c. XXIV (s.3) s. 357 -
375, 1985 (ISLAMABAD)

Not: Bu makale "Hadis İlmî" v
başlığında'dır.

39
MAYIS 1995

-Camî (1985)

۲۳۱ - جامع الأحاديث .

ومعه الكتب التالية :

العروس .

الغايات .

المسلسلات .

الأعمال المانعة من دخول الجنة .

نوادير الأثر في عليّ خير البشر .

مؤلفها كلها : جعفر بن أحمد القمي .

تصحیح : محمد الحسيني

النیشابوري .

مشهد : مجمع البحوث الإسلامية ،

۱۳۷۱ هـ . ش ، ۳۹۲ ص ، ۲۴ سم .

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

وذلك الكتب الخمسة ، والموطأ الذي تقدمها وضعاً ولم يتأخر عنها رتبة ، وقد اختلفت مقاصدهم فيها ، وللصحيحين فيها شغوف ، وللبخاري لمن أراد التفقه مقاصد جليلة ، ولأبي داود في حصر أحاديث الأحكام واستيعابها ما ليس لغيره ، وللترمذى في فنون الصناعات الحديثة ما لم يشاركه غيره ، وقد سلك النسائي أغض تلك المسالك وأجلها ؛ انتهى .

قال الحافظ ابن حجر : وأول من أضاف ابن ماجه إلى الخمسة الفضل بن طاهر حيث أدرجه معهما في أطرافه ، وكذا في شروط الأئمة الستة ، ثم الحافظ عبد الغنى في كتاب (الإكمال في أسماء الرجال) الذي هذبه الحافظ المزي وقدموه على الموطأ لكثرة زوائدهم على الخمسة ، بخلاف الموطأ ، وهو كما قاله ابن الأثير كتاب مفيد قوى التبويب في الفقه لكن فيه أحاديث ضعيفة جداً بل منكورة بل نقل عن الحافظ المزي : أن الغالب فيما انفرد به الضعف ولذا لم يصفه غير واحد إلى الخمسة ، بل جعلوا السادس الموطأ ، منهم رزين والمجد بن الأثير . وقال الحافظ : وينبغي أن يجعل مسند الدارمي سادساً للخمسة بدله ، فإنه قليل الرجال الضعفاء ، نادر الأحاديث المنكرة والشاذة ، وإن كان فيه أحاديث مرسله وموقوفة فهو مع ذلك أولى منه ؛ انتهى .

وقال القارى في المرقاة شرح المشكاة ص ٢٣ ج ١ : إذا قالوا الكتب الخمسة أو الأصول الخمسة فهي : البخاري ومسلم وسنن أبي داود وجامع الترمذى ومجتى النسائي ؛ انتهى .

الوصل الثاني : في ذكر الكتب الستة وذكر تراجم مصنفها تفصيلاً .

أما صحيح البخاري وصحيح مسلم فقال الإمام النووي في مقدمة شرح صحيح مسلم : اتفق العلماء رحمهم الله تعالى على أن أصح الكتب بعد القرآن العزيز الصحيحان البخاري ومسلم وتلقتهما الأمة بالقبول ، وكتاب البخاري أحقهما صحيحاً وأكثرها فوائد ومعارف ظاهرة وغامضة ، وقد صح أن مسلماً كان

جامع حدیث

است (ع حدیث*). اصطلاح جامع حدیث به معنای ۳۴۵-۳۴۰ مجموعه‌ای از احادیث هم به کار رفته (ع عتر، ص ۱۹۸) اما در اینجا به کتابی اطلاق می‌شود که مشتمل بر همه موضوعات و ابواب حدیثی باشد (ع صالح، ص ۳۰۴؛ صباغ، ص ۲۸۴). جامع حدیث به صورت جمع، یعنی «جوامع حدیث»، نیز به کار رفته (ع طحان، ص ۹۷) و از برخی مجموعه‌ها که خود از چند جامع تشکیل شده با تعبیر «مجامع» یاد شده است (ع عتر، ص ۲۰۴-۲۰۵).

محدثان اهل سنت، مجموع احادیث و مطالب دینی را در هشت موضوع (عقاید، احکام، سیر، آداب، تفسیر، فتن، اشراط الساعه و مناقب) دسته‌بندی کرده (همان، ص ۱۹۸-۱۹۹) و برآن‌اند که جامع حدیث کتابی است که دربر دارنده همه آنها باشد. اگرچه در باب پاره‌ای از این عناوین اختلاف نظر وجود دارد (برای آگاهی بیشتر ع طحان؛ صباغ، همانجاها).

در کتابهای جامع یا جوامع حدیث، ترتیب تدوین احادیث بر اساس موضوعات است نه همچون مستندها و معجمها بر اساس اشخاص (ع صباغ، ص ۲۸۴-۲۸۵). به نظر می‌رسد تعریف جامع حدیث در کتابهای اهل سنت از دو جهت جامع و مانع نیست: نخست از حیث مقایسه کتابهای جوامع با کتابهایی چون مستندها و معجمها، زیرا در این گونه کتابها نیز انواع موضوعات حدیثی وجود دارد اما آنها را در شمار جوامع یاد نکرده‌اند، هرچند برخی از آنها را محدثان بعدی طبقه‌بندی کرده و بدین ترتیب هیئت کتابهای جامع را یافته‌اند (ع ادامه مقاله). از سوی دیگر، از مقایسه کتابهای جوامع با دیگر کتابهای حدیثی، مشخص می‌شود که اگر چه احادیث آنها بر مبنای ابواب فقهی و اعتقادی مرتب شده است، در دسته‌بندی کتابهای حدیثی، در زمره کتابهای جوامع قرار نگرفته‌اند، نظیر مستدرکات، مستخرجات، اطراف، زوائد و حتی مصنفات اولیه. بدین گونه با تجدیدنظر در تعریف موجود می‌توان آن را چنین کامل کرد که جامع حدیث کتابی است که بتوان در هر موضوعی، حدیثی در آن یافت. با این تعریف، کمی یا بسیاری حجم کتاب در نظر گرفته نمی‌شود. جامع حدیث گاه شامل تمام ابواب احادیث و گاه صرفاً جامع ابواب فقهی است (ع صدر، ص ۱۷۵). در تاریخ تدوین حدیث، تدوین جوامع حدیثی در پی تبویب و دسته‌بندی احادیث ضرورت پیدا کرد، یعنی از اواخر قرن دوم که زمان شروع تدوین جوامع حدیثی در بین اهل سنت و شیعه بود.

سیر تدوین جوامع حدیث در بین اهل سنت. تدوین جوامع حدیث در قرن سوم در بین اهل سنت به طور

عمرین مزید آنها را در مجموعه النظائر نیاورده است. بعضی از اشعار شعرای ایرانی نیز در این مجموعه هست.

چون تاکنون تحقیقی علمی درباره این اثر منتشر نشده است و ترتیب تاریخی وقایع دوران نخستین ادبیات دیوانی نیز معلوم نیست، انتقادهایی از جامع النظائر شده مبنی بر این که بعضی از نظیره‌های معرفی شده در این اثر بر اشعار شعرای بعد از مؤلف نوشته شده است (مثلاً ع کویرلی، > نخستین صوفیان<، ص ۲۶۳).

فؤاد کویرلی با استفاده از فهرست احسان حمامی زاده، اسامی شعرای مذکور در این اثر را به ترتیب حروف الفبای عربی آورده (> نخستین مبشران جریان ادبیات ملی<، ص ۶۱-۶۲)، لیکن چون نام بعضی از آنها دوبار یا به صورتهای متفاوت در دو جا آمده (مثلاً عونى / سلطان محمدخان، احمد داعی / داعی، سلطان جم / جم، آخی زاده / ابن آخی)، فهرست مذکور حجیم شده است. با حذف تکرارهای این فهرست، معلوم می‌شود همانگونه که حاجی کمال مشخص کرده، در این مجموعه اشعار ۲۶۶ شاعر گردآوری شده است.

منابع: حاجی کمال آگر دیری، جامع النظائر، نسخه خطی کتابخانه دولتی بایزید، ش ۵۷۸۲؛ محمد خالدبیری، [درباره] جامع النظائر، ملی مجموعه، ش ۸۹ (۱۹۲۷)؛ محمدطاهر بروسلی، عثمانلی مؤلفلری، استانبول ۱۳۳۲-۱۳۴۲، ج ۲، ص ۱۳۶؛

Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk edebiyâtı târihi*, Istanbul 1971-1979, I, 618; Mehmed Fuad Köprülü, *İlk mutasavvıflar*, 236, § 282, 289, 291, 339; idem, *Millî edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri*, Istanbul 1928; Agâh Surî Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, Ankara 1973, 168.

/ مصطفی جان پولاد (د.ا. د.ترک) /

جامع اموی ← دمشق

جامع بهادر خانی ← جونپوری، غلامحسین

جامعة الدول العربيه ← اتحادیه عرب

جامعة العثمانيه ← عثمانیه، دانشگاه

جامع حدیث، گونه‌ای مجموعه حدیثی. در اصطلاح

جامع حدیث، «جامع» (اسم فاعل از «جمع») به معنای «گردآورنده» و «حدیث» در معنای اصطلاحی آن به کار رفته

1. İlk mutasavvıflar

2. Millî edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri

8. Cami. Cami; gerçekte toplayıcının çeşitli mevzu-
larda, umumiyetle de aşağıdaki sekiz başlık altında, hadisle-
ri toplamayı tasarladığı müsannaf'ın bir tali bölümüdür.

- a- El-Akaid (inanç veya doğma)
- b- el-Ahkâm veya Suanan (kanunlar; bu fıkhn bütün kategorilerini kapsar)
- c- El-Rûkak ve'l Zühd (müminlik ve tasavvuf)
- d- Ada'b ul Taâm vel Şarâb ve'l siyer adabı muaşeret, sofrada adabı, içme adabı ve genel davranış).
- e- Tefsirûl Kur'an (Kur'an tefsiri)
- f- El-Tarih ve'l sirah
- g- El-Fitan (imanın denenmesi, rahatsızlıklar).
- h- El-Manakib ve'l Masalip (insanların ve yerlilerin meziyetleri). Bilhassa bu türde aşağıdaki ilk deneyimlerden bahsedilebilir.

JAMILA SHAUKAT << Classification of Hadith Literature >>
Islamic STUDIES, c. XXIV (s.3), s. 357-375,
1985 (ISLAMABAD)

پرشمار و گاه بسیار پراهمیت است، افزون بر محدثان نزد بسیاری دیگر از عالمان و نویسندگان مسلمان همچون فقیهان و متکلمان نیز رواج داشته است. واژه جامع که در لغت عرب بیانگر اشمال بر شیء است، در اصطلاح دانش حدیث به گونه‌ای از تدوین اشاره دارد که مشتمل بر تمامی موضوعات مختلف حدیثی است. اگرچه این اصطلاح، خود به معنای مجموعه‌ای از احادیث است (عتر، ۱۹۸)، اما نزد عالمان مصطلح الحدیث، در میان انواع گوناگون تدوین و گردآوری و تصنیف‌های حدیثی همچون جزء، اصل، مسند، سنن و جز آنها، یکی از کهن‌ترین و پراشتهاثرترین این گونه‌های تألیف است (مثلاً نک: صالح، ۳۰۴؛ صباغ، ۲۸۴).

با توجه به گستره وسیع موضوعات حدیثی، در سده‌های نخستین هجری، تدوین و تألیف گونه‌هایی از آثار حدیثی در اشکال و انواع مختلف بروز نمود. این گونه‌های تألیفی بنا بر نیاز و شرایط زمان و جامعه دربر دارنده مباحثی خاص با رویکردهای موضوعی بود که از آن میان می‌توان برای نمونه به اجزاء حدیثی، مصنفها و کتاب السنهها اشاره کرد. اینکه چنین آثاری تنها بر بخشی از مباحث مورد عنایت جامعه اشمال داشتند، از همان زمان اسباب آن را فراهم آورد تا گونه‌ای از تدوین با عنوان جامع شکل گیرد. در این منظر تلاش می‌شد تا این مدونه‌ها برآورنده نیازی همگانی در موضوعات مختلف باشد؛ اما این مطلب شایان اهمیت است که آنچه از آن به عنوان احساس نیاز یاد می‌شود، بر اساس شرایط زمان تغییر می‌یابد. چنان‌که کهن‌ترین کتاب جامع در میانه سده ۸/ق ۲ م توسط مَعْمَرُ ابن راشد (د ۱۵۳/ق ۷۷۰ م) تدوین گشت. باید پذیرفت که با توجه به نیاز جامعه، معمر بیشتر توجه خود را به احادیث دارای شاخه‌های فقهی معطوف ساخت (برای آگاهی از رواج آن، نک: رودانی، ۲۰۰)؛ در واقع، در این زمان تقابل دو جناح مخالف اثرگرا و رأی‌گرا در جهت‌گیریهای فقهی خویش که دو طیف طرف‌داران ابن سیرین و حسن بصری را دربر می‌گرفت، نقشی کلیدی ایفا می‌کند؛ اینکه مستمسک هر دو گروه بر کدام پایه قرار یابد، اثر و رأی را در تقابل جدی با یکدیگر قرار می‌داد. در این میان معمر بن راشد، محدث و فقیه بصری که با یک واسطه از ابن سیرین روایت می‌کند (نک: ۳۸۲/۱۰، ۳۹۱، جم)، برای تبیین جایگاه اثر در فقه و شمول آن، با اصل قرار دادن مباحث فقهی به تدوین کتاب *الجامع دست می‌یازد*. او با دقت تمام، کتاب را با یادکردی از تقوا و نقش آن در کرامت انسانی آغاز می‌کند، و با این سخن تلویحاً به اختلافات آراء و ایجاد شعب از آن می‌پردازد (همو، ۳۷۹/۱۰). حرکتی مشابه در قطبی دیگر نیز قابل توجه است؛ وجود چنین قضایی در تقابل رأی و اثر در همان زمان در کوفه نیز به چشم می‌خورد که در

تخلص کرده‌اند و هر دو میرزا محمد نام داشته‌اند:
الف - میرزامحمد، از شاعران سده ۱۲ق، و از سادات بلندمرتبه بنی مختار که مدتها در اصفهان می‌زیست و با حزین دوستی و رفت و آمد داشت. جامع از خوش‌نویسان چیره‌دست و از استادان حساب سیاق آن روزگار به‌شمار می‌آمد (نک: حزین، ۲۷۷؛ آقاییزگ، ۹/۳۱۹۹۸). وی حدود ۳۰ سالگی در مشهد درگذشت (همانجاها). آقاییزگ اعلام می‌کند که *دیوان وی* را به چشم دیده است (همانجا).

ب - میرزامحمد، از شاعران و کاتبان سده ۱۳ق/۱۹م، که پدرش در شیراز به تعلیمی اشتغال داشت. شاعر در جوانی از کار پدر کناره گرفت و به تحصیل علوم مشغول شد. وی در اواسط عمر به کرمان مهاجرت کرد و آنجا سکنا گزید و در دفتر انشای حکام آن دیار مشغول تحریر شد (داور، ۱۲۶-۱۲۷؛ دیوان‌بیگی، ۳۶۵/۱). جامع بسیار خوش‌خلق و فقیرمنش، و در شمار مداحان اهل بیت پیامبر(ص) بود (هولاکو قاجار، ۳۷). او در ۱۲۶۲ یا ۱۲۶۳ق درگذشت و در کرمان مدفون شد. از این شاعر ابیاتی چند در تذکره‌ها باقی مانده است (داور، دیوان بیگی، همانجاها).

به‌جز این شاعران، ۴ تن شاعر دیگر نیز تخلص جامع داشته‌اند که چندان درخور اعتنا نیستند: جامع بُرنابادی، جامع شیرازی، جامع اصفهانی، و خواجه ضیاءالله جامع (نک: خیام‌پور، ۲۰۳/۱-۲۰۴). همچنین یک تن شاعر شیرازی دیگر به نام میرزا محمدعلی و ملقب به میرزا جانی از سده ۱۱ق در فرهنگ *سختوران* با عنوان جامع شیرازی معرفی شده (نک: همو، ۲۰۳/۱) که با تخلص عزتی شیرازی نام‌بردارتر است (همو، ۶۳۱/۲).

مآخذ: آقاییزگ، *الذریعة*؛ احمدعلی هاشمی سندیلوی، *مخزن القرائب*، به کوشش محمدباقر لاهور، ۱۳۷۱ش؛ اخلاص، کشتن چند، *همیشه بهار*، کراچی، ۱۹۷۲م؛ اصلح، محمد، *تذکره شعری کشمیر*، به کوشش حسام‌الدین راشدی، کراچی، ۱۳۴۶ش؛ حزین، محمدعلی، *تذکره المعاصرین*، به کوشش معصومه سالک، تهران، ۱۳۷۵ش؛ خلیل، علی ابراهیم، *صحف ابراهیم*، به کوشش عابدرضا بیدار، پتته، کتابخانه خدابخش؛ خوشگو، بندر این داس، *سقیة خوشگو*، پتته، ۱۳۷۸ق؛ خیام‌پور، عبدالرسول، *فرهنگ سختوران*، تهران، ۱۳۷۲ش؛ داور، محمد مفید، *مرآت الفصاحه*، به کوشش محمود طاووسی، شیراز، ۱۳۷۱ش؛ دیوان بیگی، احمد، *حدیقة الشعراء*، به کوشش عبدالحمین نوایی، تهران، ۱۳۶۴ش؛ صدیق حسن خان، *محمدحسن، شمع انجمن*، به کوشش محمد عبدالجید، بهووال، ۱۲۹۳ق؛ ظفر، محمد، *عبدالغنی بیگ قبول*، *هلال*، کراچی، ۱۳۴۲ش/۱۹۶۲م، س ۴۲، شه ۴۲؛ هولاکو قاجار، احمد، *مصطفی خراب*، به کوشش عبدالرسول خیام‌پور، تبریز، ۱۳۴۴ش. ناھید دادبه

جامع، عنوانی کلی برای کتابهایی که دربر دارنده احادیث پیامبر(ص) با جامعیتی در موضوعات گوناگون است و به طور طبیعی نزد شیعیان احادیث امامان معصوم (ع) را نیز شامل می‌گردد. این شیوة تألیف که نزد فریقین دارای نمونه‌های

10 Etil 2007